

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Іленьків Галини Василівни
«Принципи раціоналізму в утопічних та антиутопічних теоріях:
політологічний контекст»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук
за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки**

Утопія є одним із тих надпотужних теоретичних конструктів політичної науки, які наділені неабияким потенціалом в сенсі відтворення у найрізноманітніших іпостасях, форматах та сферах. Попри деякий негативізм сучасного розуміння утопії (скоріше у буденній свідомості), можна впевнено стверджувати, що, починаючи з XVI ст., утопія існує як невід'ємний елемент політичного мислення, яке намагається вибудувати і запропонувати нові – почасти нездійсненні, але від того не менш привабливі – моделі суспільно-політичного розвитку. В даному контексті ми навіть можемо говорити про цілу традицію, яка залишатиметься живою до тих пір, допоки існуватимуть підстави для невдоволення status quo. Людині властиво фантазувати і мріяти, в тому числі і в політичній площині. Саме політичні мрії значною мірою причетні як до глобальних прогресивних зрушень, так і до потрясінь і трагедій XX ст. Через це не викликає жодних сумнівів актуальність даного дослідження, адже осмислення утопічної традиції може бути ключем до розуміння минулого сучасної цивілізації, а також може стати базисом для досягнення перспектив її розвитку у подальшому.

Крім цього, важливим є також дослідження раціональних підвалин утопії, її постійного співвіднесення з існуючою ситуацією, її постійного балансування на межі реальне/уявне, існуюче/бажане. Утопія може стати тією важливою призмою, за допомогою якої можливим стане переосмислення тих феноменів політичного життя суспільства, які не завжди надаються до адекватного схоплення звичним інструментарієм політичної науки. До прикладу (і авторка це чудово демонструє у своїй роботі), вивчення політичних міфів та ідеологій поза контекстом утопії не може вважатися повномасштабним. Можна тільки

сподіватися, що вітчизняна політологія в подальшому буде поповнюватися дослідженнями з даної проблематики.

Необхідність вирішення актуальних проблем теоретичної політології, покладених в основу дисертаційної роботи, логічно зумовило її мету, яка полягає у визначенні та аналізі специфіки вияву принципів раціоналізму в утопічних та антиутопічних теоріях. Визначена мета дослідження обумовила ряд завдань, серед яких найбільшої уваги заслуговують: 1) визначити основні методологічні підходи до розуміння утопії та антиутопії; 2) виокремити онтологічний зріз реалізації принципів раціоналізму в утопіях та антиутопіях та з'ясувати специфіку їх вияву; 3) розкрити політико-гносеологічний потенціал утопії та антиутопії через аналіз принципів раціоналізму; 4) проаналізувати трансформації форми та змісту утопії та антиутопії як теоретичних політичних конструктів на межі XX – XXI ст.

Об'єкт і предмет дослідження авторкою визначені вірно. Робота є комплексним міждисциплінарним дослідженням, в якому авторка вміло використала оригінальний понятійно-категоріальний апарат, а також здійснила спробу наповнити вже відомі категорії політологічного дискурсу новим смисловим навантаженням у рамках авторського концепту. Дисертантка цілком ефективно використала та поєднала різноманітні теоретико-методологічні підходи до трактування утопії та антиутопії. Зокрема, у своїй роботі вона задіяла рамкову концепцію Р. Нозіка, концепції постструктуралізму та семіологічний аналіз.

Проаналізувавши об'ємну джерельну базу, авторка здійснила огляд ключових робіт, в яких було здійснено спроби концептуалізації понять «утопії» та «антиутопії» у дискурсі гуманітарних наук (с. 9 – 19). В даному контексті авторка переконливо доводить, що виокремлення єдиного підходу до трактування утопії буде недоречним, адже дискурс сучасної політичної науки передбачає плюралізм щодо трактування явищ та феноменів політичного життя, тим більше, коли мова йде про таку поліінтерпретативну категорію як «утопія».

Цілком слушною є думка авторки, про те, що доцільніше розглядати утопію через її сутнісні ознаки, до яких вона відносить зокрема такі: дистанційованість в просторі, або часі; превалювання суспільного над особистісним; нездійсненність; суперечність, що виникає між утопічним проектом та природою людини; тотальний характер.

Вартими уваги є також твердження авторки про зв'язок утопії та міфології, зокрема міфу про «золотий вік» (с. 24 – 26). Таким чином, утопія може трактуватися як спроба повернення до «втраченого раю».

У дисертації обґрунтовано, що антиутопія є своєрідною відповіддю на антигуманність тоталітарної утопічної системи, попри вкоріненість останньої у принципах гуманізму. Таким чином, на думку авторки, антиутопія закликає повернутися до гуманістичних засад, від яких утопія віддалилася.

В роботі запропоновано декілька методологічних підходів до вивчення феномену утопії: 1) утопія як система цінностей та норм; 2) утопія як модель розвитку суспільства; 3) утопія як форма суспільної свідомості; 4) утопія як рамка для побудови більш детальних моделей політичного устрою (с. 46 – 54). Окрім цього, авторкою також переконливо доведено доцільність застосування методології постструктуралізму та семіології для дослідження утопічних та антиутопічних концептів – теорію інтертекстуальності Ю. Крістевої, концепцію «пам'яті жанру» М. Бахтіна, концепцію «смерті автора» Р. Барта (с. 69 – 75).

Найважливішою, на наш погляд, частиною роботи є третій розділ, в якому авторка дослідила особливості реалізації принципів раціоналізму в утопічних та антиутопічних теоріях на двох рівнях: політико-онтологічному та політико-гносеологічному. На думку авторки, принципи раціоналізму в онтологічному вимірі найкраще можна зобразити за допомогою пірамідальної схеми. Таким чином, авторка виділила три базові принципи – принцип корисності, принцип щастя і принцип загального блага, кожен з яких є логічним продовженням попереднього (с. 82 – 95). Цікавою в цьому контексті є точка зору дисертантки про два концепти щастя, які можуть бути відображені у політичній системі: утопічний (активний, відповідальний) та антиутопічний (пасивний,

безвідповідальний). У свою чергу, на гносеологічному рівні авторкою виокремлено чотири принципи раціоналізму в утопічних та антиутопічних теоріях – категоризація, символізація, парадоксальність та гіперболізація, кожен з яких в роботі детально проаналізований (с. 106 – 132). Аналізуючи принцип символізації в утопічних та антиутопічних теоріях, авторка стверджує, що влада в утопії є важливим елементом, але при цьому вона має символічний характер, а її інституційні функції є формальними. На думку авторки, це пов'язано з тим, що влада за весь період свого існування набула того символічного значення, потреба в якому повинна бути закладена також і в утопії.

У дисертаційній роботі вперше у вітчизняній політичній науці досліджено особливості існування утопії та антиутопії в епоху постмодерну (с. 135 – 161). Авторка доводить що утопія та антиутопія у ХХІ ст. зазнають трансформації, внаслідок якої відбувається їх злиття в єдине ціле. Таким чином, можна констатувати «кінець» утопії як концепту Нового часу і початок єдиного утопічно-антиутопічного дискурсу.

Основні положення дисертаційної роботи відображені у фахових наукових виданнях з політичних наук. Зміст дисертації Г.В. Іленьків повністю розкриває логіку та послідовність дослідження відповідно до визначених мети і завдань роботи. Усі нормативні вимоги до дисертаційної роботи витримано. Зазначені у дисертаційній роботі результати та висновки мають неабияке практичне значення для сфери політичної філософії, історії політичної думки, політичної антропології, політичної культури тощо.

Дисертаційна робота Іленьків Г.В. в цілому справляє позитивне враження, однак, разом із тим, вважаємо за необхідне вказати і на деякі зауваження та рекомендації щодо її змісту.

1. У дисертації авторка стверджує, що ключовою ознакою утопії є усвідомлення (в межах утопічного концепту) «нереальності, неможливості реалізації на практиці зображеного в ній устрою». При цьому авторка, на наш погляд, недостатньо аргументовано пояснює, чому саме цей критерій є

ключовим у розрізненні утопічних концепцій від тих політичних концепцій, що наділені ознаками утопізму.

2. Аналізуючи політичний концепт Г. Маркузе, дисертантка в основному приділила увагу питанню можливості/неможливості реалізації утопії в межах даного концепту. При цьому поза увагою авторки залишилися важливі міркування Г. Маркузе про особливості взаємодії фантазії та утопії як ключових факторів майбутнього звільнення людини від «одномірності» споживацького суспільства. Крім цього, з огляду на тему дисертації, було б також доречним розглянути у межах даного концепту трактування понять «розум», «раціональність», «раціоналізм», як ці поняття співвідносяться з поняттями «свобода» та «утопія».

3. Окрім Г. Маркузе, авторка також могла б проаналізувати й концепти інших представників Франкфуртської школи. Зокрема, у роботі «Діалектика Просвітництва» М. Горкгаймера та Т. Адорно Просвітництво розглядається як своєрідний утопічний проект, що мав на меті побудувати справедливе суспільство на засадах розуму, і який у ХХ ст., фактично, обернувся на антиутопію, в якій розум поневолив власну природу, ставши технологічним та інструментальним. Подібне осмислення раціональності в межах утопічного конструкту було б принагідним у дисертаційній роботі.

4. Можна погодитись з авторкою, що значна кількість форм вияву утопії чи антиутопії мають «ненауковий, а лише наукоподібний характер». Тому цілком логічним є те, що художня література стає об'єктом політологічного аналізу. У джерельній базі дисертації фігурують художні твори, які вважаються утопічними чи антиутопічними. Мова тут як про класиків (Т. Мор, Т. Кампанелла), так і про письменників ХХ ст. (Є. Замятін, О. Гакелі, К. Воннегут). Але в той же час, авторка жодним чином не згадує Ф. Рабле, чия спроба зобразити утопічний устрій (на прикладі Телемського абатства) відстає у часі від спроби Т. Мора (1516 р.) всього лише на 18 років. Не згадується авторкою також Е. Кабе з його книгою «Подорож до Ікарії».

Підсумовуючи, можемо зазначити, що дисертаційна робота Іленьків Г.В. «Принципи раціоналізму в утопічних та антиутопічних теоріях: політологічний контекст», подана на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук, цілком відповідає паспорту спеціальності 23.00.01 – теорія та історія політичної науки, є змістовним та логічно побудованим дослідженням, що аргументовано представляє інноваційний підхід авторки до розв'язання теоретичних проблем політичної науки. Висловлені зауваження не носять принципового характеру і не применшують значимості роботи дисертантки, а лише пропонують можливі шляхи подальшого розвитку та вдосконалення досліджуваних проблем.

Дисертаційна робота Іленьків Г.В. «Принципи раціоналізму в утопічних та антиутопічних теоріях: політологічний контекст» відповідає всім сучасним вимогам державного стандарту до кандидатських дисертацій, зокрема, п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24 липня 2013 року, а її авторка, Г.В. Іленьків заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки.

*Кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
та державного управління
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»*

В.М.

Вегеш І.М.

